

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ПРОЗА ТА ХРИСТИЯНСЬКИЙ ВИМІР БУТТЯ

У статті проаналізовано прозові твори сучасних українських письменників Т. Антиповича, С. Жадана та Т. Малярчук. Констатовано, що християнський світогляд присутній у текстах на образному та ідейному рівнях. Послугуючись засадничими для християнства опозиціями, автори вибудовують власні міфопоетичні системи.

Ключові слова: християнство, проза, опозиція, міфопоетика.

В статье проанализированы написанные прозой произведения украинских писателей Т. Антиповича, С. Жадана и Т. Малярчук. Констатируется, что христианское мировоззрение присутствует в текстах на образном и идейном уровнях. Используя ключевые для христианства оппозиции, авторы выстраивают собственные мифопоэтические системы.

Ключевые слова: христианство, проза, оппозиция, мифопоэтика.

The article is devoted to the analysis of the key prose pieces by modern Ukrainian writers – T. Antypovych, S. Zhadan and T. Maliarchuk. The Christian belief system, as it is stated in the article, is present in the texts on the figurative and ideological layers. With the help of the basic Christian oppositions authors construct their own mythopoetical systems.

Key words: Christianity, fiction, opposition, mythopoetic.

Сучасна українська література – визначення, під яке підпадає вже доволі великий часовий відтинок, хоча в багатьох навчальних закладах вивчення «сучасної літератури» закінчується творчістю шістдесятників або, у кращому разі, доходить до ранніх дев'яностих. Пізніший період та поточний літературний процес переважно стають об'єктом уваги літературних критиків, оглядачів, що пишуть рецензії для друкованих та електронних ЗМІ, а в науковому дискурсі оприсутнюється хіба в дисертаційних дослідженнях, котрі не стають відомими широкому загалу. Втім, серед дослідників, котрі зверталися до феномену сучасної літератури, не можна не назвати праць Т. Гундорової [3; 4] та Н. Зборовської [6; 7], авторки однієї з останніх студій цього напрямку – С. Філоненко [11], навчального посібника Н. Лебединцевої [8]. У будь-якому разі, дослідження сучасної української літератури слід визнати безперечно актуальним для формування об'єктивної історії розвитку вітчизняного красного письменства.

Якщо перспективним видається вивчення сучасної літератури в цілому, то надзвичайно широким полем для досліджень можна назвати студіювання релігійної образності, взаємовпливів релігійного та секулярного світоглядів, виявів релігійного в пост-постмодерністичному дискурсі тощо. Як зазначає С. Богдан у вдумливій розвідці, присвяченій сучасній українській поезії, спроби представників молодого літературного покоління по-своєму розкрити проблему взаємин людини з Богом дають змогу говорити про «своєрідний «новітній теоцентризм», який проте не завжди має яскраво виражене християнське забарвлення. Це

радше спроби вибудувати особистісні стосунки з Богом без претензій на їх універсальність і загальнообов'язковість...» [2].

У запропонованій статті ми спробуємо накреслити вияви проблематики «людина – Бог» та специфіку функціонування християнських і біблійних образів у прозових творах сучасних українських авторів (Тараса Антиповича, Сергія Жадана й Тані Малярчук).

Якщо говорити про специфіку виявлення традиційно християнського світогляду в текстах сучасної української літератури, найпоширенішою можна називати антитезу «успішність-неуспішність», котра є своєрідним постмодерним виявом улюблених ще вітчизняними бароковими авторами антитез «багатство-бідність», «ученість-простакство» та подібних. Згідно з християнським віровченням, сенс життя полягає не в осягненні земних благ, багатства, освіти, а в бідності в ім'я Бога. Відтак упосліджені на землі будуть звеличені на небі. Ця опозиція виявляється структуротворчою для повісті Тараса Антиповича «Лох» (поширювалася лише в електронному вигляді в рамках проекту «Тільки тексти» [1, далі без посилання на сторінку]). Її головний персонаж годує риб в офісних та ресторанных акваріумах і є типовим представником когорти «маленьких людей», котрих ніхто не помічає.

Побутове значення слова «лох» – наївна й боязка людина, об'єкт шахрайства. Втім, це лише зовнішній пласт значення. «Уся історія людської цивілізації – це історія фінансових зносин та їх оптимізації з паралельним удосконаленням методів обкрадання ближнього», – рефлексує головний персонаж повісті

на ім'я Рем. Життєвий маршрут сучасної людини нескладний: «робота-зарплата-магазин-унітаз». Гроші – божество універсальне, вони подобаються усім, а «Бог – він у нас для того, щоби зрідка попросити що-небудь». Брати участь у цій гонитві за добробутом – розвага «сильних особистостей», лох же знає лише один вихід – віддати все, що вимагають: «Просто я більше нічого не вмію. Бо все інше – то вже конкуренція, а я нездатен до конкуренції. Я гидуую нею. Гидуую».

Власне, як і в іншій своїй книзі «Тіло і доля», Т. Антипович устами персонажів формулює ті християнські істини, котрі в сучасному суспільстві звучать щонайменше дивно – як філософія відчуження від «успішного світу», одним із видатних представників якої був, скажімо, Григорій Сковорода, котрий закликав подякувати Господу за те, що зробив важке непотрібним, а потрібне неважким. За цією логікою «лохом» постає навіть Господь Ісус Христос, чії дії важко пояснити з погляду обивателя, адже Він відмовився брати участь у конкуренції сучасного Йому світу й віддав усе на хресті. Чужою для секулярної масової свідомості є думка про те, що таких самих дій Христос чекає від кожного з нас. «Може, треба у Бога не статки просити, а ношу? Таку ношу, щоб була лише твоя. І нести її по землі, відчувати вагу, щоб не було цієї легкості в ході. Бо ж тупо з порожніми руками брести...», – запитує сам себе головний персонаж, емпіричним шляхом доходячи усвідомлення християнських істин.

З огляду на те, що ці думки в їх прямому вираженні є непопулярними та важкими для сприйняття пересічного обивателя, автор доносить їх у своїй повісті за допомогою гостросюжетних прийомів, здатних зацікавити читача. Досить майстерно Т. Антипович робить сюжет своєї сентиментальної повісті фантастичним, підносить простого лоха до рангу лоха «сакрального», присвоюючи йому місію – бути очищувачем грошей, які замінили Бога й забруднені кров'ю та слізьми обдурених аутсайдерів. Повість містить усі атрибути типового містичного бойовика з проникненнями крізь стіну, миттєвою регенерацією організму та іншими чудесами, а головне – фінальним двобоєм добра і зла, в котрому добро, звісно, перемагає.

В іншій спосіб проблема Богопізнання розв'язується в романі С. Жадана «Ворошиловград», котрий і стилістично, й ідейно є продовженням засадничого для автора тексту «Депеш Мод», де в художній формі розгортається колізія смерті Бога/батька. Саме про смерть вітчима («полегшений» варіант батька) мусять повідомити своєму другові персонажі «Депеш Мод», котрі, як справедливо зазначила свого часу Тамара Гундорова, подібно до більшості персонажів сучасної літератури, перебувають у ситуації бездомності й безбатьківства [4, с. 159-166]. Персонаж «Ворошиловграда» Герман Корольов намагається подолати почуття бездомності, однак безбатьківство лишається незмінним – тут автор знищує також матір як символічний образ (сцени похорону в першій частині), замішуючи його образом іншої жінки – традиційно старшої або більш досвідченої, що навчає

«пацанів зі спального» любові й відкриває сенс життя та смерті.

Біблійні паралелі для роману є не менш важливими, ніж соціальні. Якщо розглядати образи батьків як символічну проекцію на творчість автора концепту Святої Родини, то образ Ісуса/Сина нівелюється тут до рівня портрету, котрий знаходимо в найрізноманітніших місцях – як не у сусідстві з портретами Леніна й Тараса Шевченка, так у вигляді наколки на спині хлопчика-трансвестита в Сингапурі. Власне, якраз це й є чи не найреалістичнішим мотивом роману, бо точно відображає дискредитованість релігійного дискурсу в сучасному суспільстві. Персонажем, котрий заміщає Ісуса в романі, є загадковий брат Германа, який зникає ще до початку дії, залишаючи небезпечний спадок – автозаправку на дикому сході (типологічна паралель Вознесіння: брат Германа виїжджає до Амстердаму – міста, котре, згідно з найпоширенішими уявленнями, вважається раєм легалайзу).

Тоді як сам брат перебуває в місці вічної насолоди, Германові він залишає пройти неприємну ініціацію (чергове заміщення *imitatio Christi*) – відстояти автозаправку перед рейдерськими нападами. Тим більше, що й вік у Германа відповідний – 33 роки. У репліках персонажів постійно простежується ідеалізація брата – він був сміливим та непохитним і легко подолав би нападників. Тож Герман, закономірно, здобуває відчайдушну рішучість триматися до кінця, тим більше, що шляхом із відносно облаштованого Харкова до Ворошиловграда з ним відбуваються незбагненні речі, котрі пробуджують забуті спогади й відчуття.

Тут варто наголосити на цілковитій умовності простору: С. Жадан не пише про реальний Ворошиловград, як і ні про жодне інше конкретне східноукраїнське місто. Його цікавить цілком містична територія, «небесний Ворошиловград», топос самопригадування й повернення до тих істин, котрі, як стверджується наприкінці, є важливішими за віру – «це вдячність і відповідальність» [5, с. 421-422].

Сама дорога до Ворошиловграда скоріше нагадує посмертні митарства душі – не даремно першими, кого зустрічає Герман на своєму шляху, є загадкові мурини в червоному автобусі. В образі муринів (або ефіопів) середньовічні книжники уявляли бісів, котрі висувають душі, розлученій із тілом, перелік скоєних за життя гріхів. Однак ж проходження митарств не обов'язково приводить до раю – так і Ворошиловград виявляється далеко не небесним містом, а скоріше філією пекла або ареною для подій переапокаліптичних подій (для ілюстрації можна назвати моторошний футбольний матч між «Меліоратором» та газовиками, в якому здобула перемогу команда, що складалася з давно покійних друзів дитинства Германа; поїзд із самотнім пасажиром, монгольських біженців у степах України та інше).

Зайве говорити, що всі події на заправці також є суто символічними. Автор показує нам, як прості ворошиловградські хлопці об'єднуються перед загрозою рейдерської атаки й відстоюють Германову (читай: народну) власність. Вони розділили спільну

відповідальність; головною істиною, котру пізнає Герман, є простий принцип: «триматись один за одного, відбиватись від чужих, захищати свою територію, своїх жінок і свої будинки» [5, с. 406].

Чи ж відбулося цілковите повернення? Видається, що ні. Говорячи біблійною мовою, персонажі «Ворошиловграда» успадковують землю (чи то перемагають пекло), але не опановують неба. Герман повертає забуте відчуття домівки, але не повертає відчуття синівства. Небесний Отець чекає своїх синів, голодних і вічно п'яних студентів із «Депеш Мод», котрі вирости лузерами (звісно, з погляду обивателів та воротил бізнесу), однак час піднятися жовтою цегляною дорогою до неба ще не прийшов. У фіналі роману проповідь пресвітера виявляється лише фокусом із запальничкою, а С. Жадан залишає за собою можливість продовжити історію митарств душі простого пострадянського лузера в нових реаліях доби.

Нездоланий конфлікт між навколишньою дійсністю та душевними порухами персонажа поступоє також збірка малої прози Тані Малярчук «Звірослов». Етимологія назви відпроваджує до середньовічної традиції, одним із найбільш поетичних і фантастичних пам'яток якої є твір під назвою «Фізіолог», що з'явився, вважають медієвісти, десь у II чи III століттях в Олександрії. Прагнучи символічно витлумачити таїнство Божественної світобудови, церковні письменники звернулися до розповідей про тваринний та рослинний світ, черпаючи інформацію у творах античних письменників, старозаповітніх розповідях, у єгипетських та талмудичних легендах. Так поступово склалася збірка, котра, як не парадоксально, на суто язичницькому матеріалі розкривала глибинний сенс християнського віровчення. У XI чи XII ст. списки «Фізіолога» з'явилися в Київській Русі і справили значний вплив на вітчизняну культуру, зокрема літературу й іконопис.

У текстах «Фізіолога» все підлягає символічній екзегезі, котра має мало спільного з реальним станом речей. Ось пелікан («неясыть») – не надто привабливий насправді птах. За версією Фізіолога, він є птахом дуже «чадолюбивим» і може, пробивши власні ребра, своєю кров'ю воскресити мертвих пташенят, символізуючи в такий спосіб смерть та Воскресіння Ісуса Христа. Ось кит, який нібито прекрасними пахощами приманює до себе маленьких рибок і з'їдає їх, – так само чинить і диявол, заохочуючи людину до гріха. Блискавка вдаряє в морську глибину й породжує перло – Премудрість Божу. Отож, численні історії «Фізіолога» з чарівною наївністю правлять про одне: велич Бога та досконалість облаштованої Ним світобудови [10].

Проте не факт, що у свідомості реципієнтів лишався саме цей спасительний сенс, а не екзотична фабула. Скоріше навпаки. Новітній «Фізіолог» – «Звірослов» Тані Малярчук, котра свідомо наголошує на зв'язку з середньовічною традицією, підтверджує наш здогад. Збірка вміщує десять оповідань, назвами яких слугують назви представників фауни. Подібність між персонажами оповідань та тими звірами, з якими читачеві запропоновано їх асоціювати, є суто умовною – цілком у дусі розповідей «Фізіолога». Правда, авторка

не наповнює своїх оповідань догматичним змістом – вони надзвичайно прості, навіть свідомо спрощені, декларативно вульгаризовані й нібито не мають нічого спільного із символізмом середньовічних каталогів. Узагалі, «Звірослову» Т. Малярчук більше підійшла би назва «Бестіарій» (так переважно називався «Фізіолог» у Західній Європі), але знову ж таки – в нашому сучасному розумінні, де слову «бестія» надається однозначно негативної конотації.

У своїй книзі Т. Малярчук розповідає про цілком окремішній світ, який українські барокові богослови називали «світом людей злостивих». Це територія задрісників, жорстоких та байдужих, наділених владою чи просто сильніших психологічно, злих, мстивих, котрі весь час упосліджують слабку «маленьку людину» (продавщицю, шофера тощо), яка перебуває в центрі уваги авторки. І можна сказати, що психологічний розтин цієї «маленької людини» вдається авторці блискуче. Принаймні, в розрахунку на чутливого читача з певною кількістю комплексів, котрий хоча би колись вгавав під дверима кабінету працівника ЖЕКу чи відчував, як ним маніпулюють «близькі друзі» (тим, хто сповідує філософію життєвого успіху, навряд чи будуть цікаві історії про лузерів).

Головні персонажі «Звіролова» принижені так, що бояться замовляти цукерки в магазині, самотні настільки, що зживаються з бридким щуром, котрий оселився за холодильником, але при цьому кожен із них має надзвичайно хворобливу, суто за Достоевським, власну гідність, котра рано чи пізно проривається переважно у формі істеричного вибуху, котрий, як можна судити з контексту, стає найяскравішою подією в їхньому вбогому житті. Подібна композиційна одноманітність дещо нівелює психологічну гостроту. Скажімо, коли в першому оповіданні п'яна Натаха «відкриває очі» на справжній стан речей Капітоліні («Рождьонний ползатъ летать не сможет! – горланить Натаха. – Ми з тобою дві курки... Я п'яна, але спати не лягу! Я тобі маю всю правду сказати. Щоб ти, Капітоліна, не мучалась більше» [9, с. 33]), це ще справляє враження; викликає співчуття ситуація «Собаки» («Ти знеможено падаєш на стілець для відвідувачів і тяжко дихаєш. На чолі проступає гарячий липкий піт. Відчуваєш, що о-от зірвешся.

– Ельвіро Володимирівно, я... я... НІЧОГО НЕ ЗРОБИВ!» [9, с. 50]), але після того, як Григорівна з оповідання «Медуза» грубо посилає Аліну, все йде за усталеним сценарієм: «Антоніна Василівна вириває в Борі свою руку. Розкриває рота і горланить так, як ніколи до і після у своєму житті:

– Йдіть до ср-р-раки! Згиньте! Забирайтеся в Буенос-Айрес!» [9, с. 131] або в іншому оповіданні: «Анатолій Іванович торкається до Марти Богданівни, і його доторк мокрий, холодний, слизький. Слизький.

Марту Богданівну паралізує від страшного здогаду. Вона схоплюється і так верещить, як ніколи раніше в житті:

– Не торкайся до мене! СЛИМАК! СЛИМАК!» [9, с. 155] тощо.

Власне, коли в оповіданні «Свиня» «Пазьо перехиляється через прилавок, хапає продавщицю за голову і лупить нею по електронній вазі» [9, с. 174],

читач сприймає це вже як пародію на пафос Розкольникової. І не тільки це. Однак головна мета письменниці – не видушити з читача сльозу сентиментальними історіями про нещасних і невдах. Оповідання написані з відчутною долею мізантропії і сарказму як щодо кривдників, так і щодо скривджених. «Звірсов» Малярчук – це «Фізіолог» без теологічної частини; світ, із якого вихолощене все божественне; щоправда, не вина авторки, що він часто так і виглядає. Тож продовження середньовічної традиції обертається тут на її діаметральну протилежність – найяскравіше це помітно у фінальному оповіданні «Метелик», котре говорить про проблему людини й Бога в карикатурній формі, що відповідає рівню відомості головної героїні Жанки, яка продає пиріжки на вокзалі.

Жанка уявляє собі Бога як щось середнє між Санта-Клаусом та Шалтаєм-Болтаєм – принаймні, Жанчин Бог має тільки голову, котра літає по кімнаті, сідає на карниз і зачіпається за люстру. Головне призначення Бога – виконувати бажання. У випадку Жанки бажання сформульоване чітко «ДАЙ МЕНІ ЙОГО» [9, с. 241] – тобто чергового по вокзалу Ваню. Задля Вані Жанка провадить тривалі перемовини з Богом, вона навіть погоджується «заслужити» цей дар, хоча все своє дотеперішнє життя також уважає стражданням і заслугою. Але от їй спадає думка про потребу допомоги ближньому, а не колупання у власних комплексах, а далі більше – відмови від найбажанішого на користь бестії Ірми Іванівни: «Вона не погана, думає Жанка, вона просто любить його, бо інакше чого б їй бути такою підлою. Гнів, що був зібрався всередині, розчиняється в тихій печалі. Вона любить його, думає Жанка. Нехай їй буде ліпше. Над верхів'ям тополь здіймається бородата голова Бога.

– Жанна, – урочисто каже Бог, – ти заслужила Царство Небесне» [9, с. 279].

Так проблема вирішується на суто умоглядному рівні. Змінився внутрішній стан героїні, але не змінилися реальні обставини її життя, тому очевидно, що їй більше немає місця в цьому світі. Доволі часто у фіналі оповідання авторка перетворює персонажів

на тварин, запозичуючи цей безпрограшний прийом із середньовічного арсеналу. Так, Жанка, перетворившись на метелика, покидає миронівський вокзал, несказанно дивуючись тому, що просила «лиш Його», а отримала «Царство Небесне». От тільки для сучасного читача, на відміну від середньовічного, «Царство Небесне» геть не є жодною привабливою категорією, а тому – лишається тільки фабула. Десять історій «Звірсова», котрі розповідають про безцільне життя у безсенсовому світі.

Проведений нами аналіз прозових творів українських авторів дозволяє констатувати присутність християнського світогляду в текстах сучасної літератури. Християнський вимір буття виявляється через низку образів та засадничих опозицій, чи не найголовнішою з яких є протиставлення успішності та аутсайдерства. Про це сигналізують усі розглянуті нами тексти: головні персонажі творів Т. Антиповича, С. Жадана і Т. Малярчук з погляду суспільства (або, вживаючи більш традиційний християнський термін, «світу») є типовими невдачами. Разом із тим, ці образи позитивно маркуються авторами, цілком у відповідності до християнської доктрини, де нагорода та блаженства пов'язані не з прижиттєвим, земним, а з посмертним перебуванням людини. На землі персонажам доводиться проходити низку випробувань та страждань – свого роду *imitatio Christi* (боротьбу зі злочинцями в повісті «Лох», рейдерами в романі «Ворошиловград», агресивно налаштованим суспільством у «Звірсові»). Попри те, по завершенні випробувань персонажі переважно не покидають простору горизонталі – вони лишаються в земному світі, за винятком героїні останнього оповідання «Звірсова», котра нібито опановує Царство Небесне, яке, втім, не було основною метою її бажань. Відтак можна говорити про те, що вживання християнської образності та накладання християнських світоглядних установок на художній світ сучасних українських прозаїків має суто прикладний характер, слугуючи матеріалом для творення власної міфосистеми, а не глибинного засвоєння духу та практики християнства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипович Тарас. Лох (сентиментальна повість) [Електронний ресурс] / Тарас Антипович. – К.: Мост Паблішінг, 2009. – Режим доступу : <http://bookland.net.ua/author/10382+Taras+Antipovich.html>.
2. Богдан С. Коротка антологія сучасних способів говорити про Бога, або Знову ця нездарна молода поезія [Електронний ресурс] / С. Богдан. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2011/11/07/kortka-antologija-suchasnyh-sposobiv-hovoryty-pro-boha-abo-znovu-sja-nezdarna-moloda-poezija>.
3. Гундорова Т. Кітч і література. Травестії / Тамара Гундорова. – К.: Факт, 2008. – 284 с. – (Серія «Висока полиця»).
4. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К.: Критика, 2005. – 263 с.
5. Жадан С. Ворошиловград / Сергій Жадан. – Харків: Фоліо, 2010. – 441 с. – Серія «Графіті».
6. Зборовська Н. Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проблема / Ніла Зборовська // Слово і час. – 2007. – № 6. – С. 3–8.
7. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури / Ніла Зборовська. – К.: Академвидав, 2006. – 498 с.
8. Лебединцева Н. М. Сучасна українська література: [навчальний посібник] / Н. М. Лебединцева. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 104 с.
9. Малярчук Т. Звірсов / Таня Малярчук. – Х.: Фоліо, 2009. – 281 с. – Серія «Графіті».
10. Физиолог / [подгот. текста, пер. и коммент. О. А. Белобровой] // Памятники литературы Древней Руси. XIII век. – М.: Худож. лит., 1981. – С. 474–485.
11. Філоненко С. О. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр: [монографія] / С. О. Філоненко. – Донецьк: ЛАНДОН–XXI, 2011. – 432 с.